

ՀԱՎՈՂՆԵՐԸ ԳԻՇԵՐԻՆ ՄԷՋ

1

Հսկո՛ղ, գիշերն ի՞նչպէս է:

— Փոթորիկ, որոտում ու անձրև. — լոյսեր որ կը դողդոջեն ու կը նուաղին. — և պահակ հուրերը ա՛լ լոյս չեն տար: — Միայն՝ նշանալոյսերը կը գողան, — ու նաև կանթեղներու փայլը մերթ ընդ մերթ, — որ կը ցոլայ պալատէ մը ուր կողպարները կը գահեն — մարդոց որդիները կոխտելով:

2

Մարգարէ՛, ի՞նչպէս է գիշերը:

— Կանգուն եմ ծովուն ափը, — փառանդի, անմխիթար, ազատ, — մտիկ ընելով կոհակներուն շունգը — և յանկարծաշող փայլակները որ կը հարուածեն — բռնաւորի մը գլուխը — որոտման շառաշինով մը որ մեռելներու ամբիոններ ծածկող գերեզմաններուն մէջ կը լսուի:

3

Լալիաններ՝, ի՞նչպէս է գիշերը:

— Գիշերն ի բուն, անբուն — կուլանք, կուլանք ու կուլանք: — Ո՛վ մեզի պիտի դարձընէ մեր որդիները: — Ագռաւին ու անգղին կտուցները, — գայլին ու որսաշունին երախները — մեզի կը դարձընեն անոնք զոր թնդանութները պատերազմի դաշտերուն վրայ ձեգի համար սպաննեցին:

4

Մեռածներ՝, ի՞նչպէս է գիշերը:

— Թնդանութը, կառաւիտար և սուրը, — կախաղանին ու ճոպանին արհաւիրքը — մեզ հնձեցին ինչպէս որաներ գերեզմանին համար, — մեզ հնձեցին՝ Իրաւունքին համար: — Ո՛չ ցաւ կը դգանք, ո՛չ զղում: — Ազատութեն՝ դաւաճակներն սուկնք ազատութեան, — մինչև որ կեանքը վերջանայ:

5

Պետական մարդ, ի՞նչպէս է գիշերը:

— Գիշերը ինձի համար պիտի տես ինչքան

որ ապրիմ: — Ոսկին թագի մը վրայ կամ ոտքի մը վրայ — դեռ աղւոր կ'երևայ՝ կանթեղներու լոյսով: — Չէ՛ որ մատներ ունենք գրելու համար. — շրթներ՝ ի հարկին երգուննայու համար: — Այն ատեն, երբ փառնգը կծիկը դնէ, — երգումը գործին հետ կը թաղենք:

6

Պատերազմիկ, ի՞նչպէս է գիշերը:

— Գիշերը ըլլայ կամ ոչ, ինձ համար միևնոյն բանն է: Ե՛ս միայն, գոնէ, — չեմ հարցներ ցօղին թէ կը խամրեցնէ՛, — չեմ հարցներ բոցին՝ թէ կը սպաննէ, — չեմ հարցներ իշխանին կամ քահանային — թէ ի՞նչքան ատենուան մէջ զիրենք գահընկեց պիտի ընենք:

7

Վարպետ, գիշերն ի՞նչպէս է:

— Որդեա՛կ, գիշերը ո՛չ մէկ տեղ — փառատած է կամ պիտի փարատի — եթէ ոչ աստղերէն զարնուած մեր աչքերուն մէջ: — Մեր աչքերէն դուրս, ան էր թռիչք կ'առնէ: — Նայինք երեւք ո՛չ մեր առաջըր ո՛չ մեր ետին, — այլ շիտակ գէպ ի երկինքը: Այն ատեն՝ գիշերը այլ ևս գոյութիւն չունի:

8

Աքսորեա՛լ, ի՞նչպէս է գիշերը:

— Այլքներն ու ժամերը կը հօսին, — մահաւան ու տարակոյսի եղանակները, — գիշերական հսկումներ՝ դառն ու ցաւադին: — Շարժուն աւազներուն մէջ, աջ ու ձախ, — ոտքերս՝ մարմնոյ տակ կը խորասուզուին: — Բայց կը ծանշամ ափունքին բուրումները — և ծովուն լայն հոտաւէտ շունչերը:

9

Գերի՛, ի՞նչպէս է գիշերը:

— Գուրաք, մեր վերև, անգագա՛ր, կը թափի — անձրև մը որ կարմիր է, — և մեր գէմքերը կ'աղոտին այդ անձրևէն: — Հոս, ինչ ալ ըլլայ եղանակը, գիշերն ու ցորեկը նման են, — մինչև որ թագաւորներուն անէքքն ու մեր շղթաները — փշուրին, և իրենց թագարդները խորտակուին:

10

Քրիստոնեայ, ի՞նչպէս է գիշերը :

— Չեմ կրնար ըսել . կոյր եմ : — Կանգ
կ'առնեմ ու ետևս կը նայիմ, — թէ ար-
դեօք ժամերը պիտի նահանջե՞ն — ու պիտի
վերադառնան սիրելի մեռած լոյսին, — պահակ
հուրերուն և աստղերուն որ երբեմն կը շողային
հոն ուր այժմ երկինքը սև է . — կը տարքնէին
երկիրը հոն ուր այժմ ան ցուրտ է :

11

Քահանայապետ, գիշերն ի՞նչպէս է :

— Գիշերը, հոս, ահաբեկ է, — սարսա-
փին գտնէ գեմքերովը լեցուն, — և արիւնով,
ու հրդեհներով : — Աքերս զրկուած են իրենց
կեանքէն, — ձեռքերս լի են մոխիրով : — Եթէ
իմ հաւատքին Աստուածը ստախօս մըն է —
ինչի՞ հաւատամ :

12

Իշխաններ, գիշերն ի՞նչպէս է :

— Գիշերը, իր ժահահոտ շունչով — մեզ՝
մահալ գաւախներս՝ կը սնուցանէ, — և իր աղ-
ջամուկովը մեզ կը պարարէ : — Թայանք, սովը
և արհաւիրքը — մեր ոտքերուն տակ կը կծկտին
և մենք զանոնք կը սնուցանենք : — Հողը, ուր
մենք կ'անցնինք, գերեզման մըն է, — կեանքը
ուր մենք յաղթական ենք՝ մեռած է :

13

Մարտիրոսներ, ի՞նչպէս է գիշերը :

— Չէ՛. միթէ գեռ գիշեր է մեզի համար :
— Մենք կը մոռնանք — ինչ որ էր գիշերը,
— եթէ երբեք ան գոյութիւն ունեցած է : —
Պայքարին կարմիր, փառաշող բերանները —
լուռ են ու փակ՝ հոն ուր մենք կանք : — Մեր
աչքերուն մէջ, մրկոտ օդը — կը փայլի ինչ-
պէս աստղի մը գեմքը :

14

Անգլիա՛, գիշերն ի՞նչպէս է :

— Գիշերը եղած է հանգստեան ու քուշի
համար, — և հրատապ՝ լարւ առնն չէ :
— Զիս մինակ ձգեցէք մինչև լոյս : — Կ'ուզէի

գեռ քնանալ՝ եթէ կարենայի, — ես որ երկու
հարիւր տարի քնացայ : — Ատենով ես մեծար-
ուած էի՝ կ'ըսեն . — բայց քունը աւելի քաղցր
է քան արցունքը :

15

Ֆրանսա՛, գիշերն ի՞նչպէս է :

— Գիշերը կէս-օրն է՝ — համբուրուած ու
մինչև թալկացում յագեցած, — թուքով ծած-
կուած, կոխուուած, տիրացուած բողբոս : —
Լճիւնի պէս կարմիր վարդերու դրասանքներով
պճնուած, — իմ շուրջս պարելով կը դառնայ
— Մահը՝ պսակաւոր, իմ ազատիչս, իմ տերս .
— ա՛յ Ֆրանսա չկայ :

16

Իտալիա՛, ի՞նչպէս է գիշերը :

— Ա՛յ, գաւա՛կս . ի՞նչքան երկար է ան :
— Լուսնին ձառագայթները, աստղերուն ձա-
ռագայթները և երգերը — հիմայ գայն լուռ
ու մունջ կը թողուն : — Կը զգամ սակայն
բարձունքներուն վրայ — արևեկքի կողմը, այժմ
ո՛չ շատ հեռաւոր, — երգ մը որ շատ ուժեղ
է՝ արտայայտի երգն ըլլալու համար, — լոյս մը
որ շատ հզօր է աստղի մը շոյն ըլլալու հա-
մար :

17

Գերմանիա՛, ի՞նչպէս է գիշերը :

— Երկայն ատեն, ան զիս օրօրեց երազ-
ներով . — հիմայ, հսկման մէջ, ինծի կը թուի
թէ լոյսը կը վերածնի իմ աչքերուս . — և թէ
երբեմնի տիրապետութիւնն ու զօրութիւնը —
ձեռքերուս յօդերուն մէջ կ'ապրին, — կ'ամբա-
ցընեն անգամներս . որ կը կանգնին, — կ'ուժով-
ցընեն ոտքերս որ կը ցցուին :

18

Եւրոպա՛, գիշերն ի՞նչպէս է :

— Հարցուցէք երկրին ու երկրին, — և
ծոցիս վրայ ունեցած ստեղծագործ մասնակներուս,
— իմ ազգերուս որ կապմուտու վրայ են : —
Անոնց մէջ կ'ապրի կայ, որ ապահովապէս կամ
պիտի լուծէ — անոնց որ կը տառապան կամ կը
թափառնին : — Ան միայն կարող է պատասխա-
նել — ինծի մի՛ հարցնէք, այլ անոր :

Ազատութիւն, գիշերն ինչպէս է :

— Չեմ գգար կարմիր անձրեններուն տեղալը, — ալ չեմ լսեր փոթորիկը, — ոչ ալ որոտուել երկնքին մէջ : — Ամբողջ միջոցը սպիտակ է՝ — արևուն լուռ ոտքերէն. — գիշերը, բոլոր անէծքներովը զոր իր մէջ կը կրէր, — գիշերը՝ ալ անցած, վերջացած է :

ՍՈՒՆԻՊԵՐՆ

Վ Ի Ժ Ա Պ Ը

Ութնամեայ հովուերգութիւնը յանգեցաւ ամենէն ահաւոր ողբերգութեան . . .

Անգամ մը եւս, եւ ի՛նչ վայրագ յստակութեամբ, կ'ապացուցուի Հրաշքի անկարելիութիւնը :

Անարիւն յեղափոխութեամբ, մոգական արագութեամբ՝ ազատական ընթիմի մը բռնապետական թուրքական մէջ հաստատուած, զոր քաղաքակիրթ աշխարհը իբր եղած վերջացած իրողութիւն մը ընդունեցաւ ու փութկոտ սքանչւցմամբ մը ծափահարեց, եւ զոր Հայոց իսկ ամենէն թերաւաւստները՝ իրենց շուարման ու յուսահատութեանը մէջ՝ տիեզերական խանդավառութենէն համակուած ու յաղթական՝ վաւերական կարծեցին, ահա կը յայտնուի՝ մօրեմերկ՝ իր ահուկի պատրանքի չարած իծաղ երեւոյթովը . . .

Ուրախութեան երգերը, հաւատքի ճառերը, եղբայրութեան ազադականքը, կը խեղդուին արիւնի ու հուրի հեղեղի մը մէջ՝ ահաղնածաւալ ու քստմենիկ, ինչպիսին 95-96ի շրջանին ալ չէինք տեսած, եւ որուն իսկական համարժէքը գտնելու համար մինչեւ ձինս կիզվանի եւ Լէնկթիմուրի օրերն ընկրկելու ենք . . .

Մզմաւանջը, որ տարիներէ ի վեր իբր հսկայ սեւ դաժան դէմքին սարսափը կը կախէր մեր հոգիներուն վրայ, ուրիշն պահ մը՝ անգութ կատակով մը՝ վարդաթոյր երազի

մը դիմակն առեր է. որպէս զի մեր միամիտ անմեղ ինքնախաբէութեան օրօրումին մէջ յանկարծակի վերերեւայ իր իսկական պատկերին բերապատկուած ահաղնութեամբը եւ մեր ապուշ հրեւմտեցիկն արեւնահեղձ քայքայմանն ու տես՝ նորօրինակ ու նորամուլ հեշտանքով մը զրօմնու . . .

Ահեկի՛ ճակատագիր . . .

Համիտը դահլէժ կը գլորի իր եւլաղզի որջէն, ու կ'երթայ կալանաւոր՝ դղեակ-քանոթի մը մէջ փակուել, — ու այս մեն իրողութիւնը, զոր Հայութիւնը տարիններէ ի վեր անձկագին կ'երազէր, որ պէտք էր ու եւ ցեղէ աւելի՝ արեւնուայ Հայութեան շնորհէր արդար ուրախութեան մը սփոփանքը, մեզի կը հասնի այնպիսի բոպէի մը երբ մենք կաւորութիւն չունինք, սիրտ չունինք, իրաւունք չունինք ցնծալու :

Ի՞նչպէս ցնծալ երբ ամբողջ նահանգ մը՝ մեր արեւնին մէջ կը լողայ, երբ դազաննէրու տարափ մը մեր քոյրերը, մեր երախաները կը բզկտէ, երբ կը տեսնենք լպիրշ ու վատ քանդումի կոճակը որ բազմամասայ խաղաղ իմաստուն ու բեղմնաւոր Աշխատանքին ծաղկազարդ մարզը կ'ողողէ ու կը փճացնէ . . .

Ու ինչո՞ւ ցնծալ :

Համիտը կը վատրուի գահէն, ու մինչ՝ Ալլաթինի վիլլային պատուհաններէն՝ իր չորնայիք աչքերը դեռ կը ծծեն բարի արեւուն լոյսը՝ Սեւանիկի զմայլելի ծովախորշին վրայ նազելածաւալ, անդին՝ իր հողին կանգուն, — կենդանի է միշտ, կը գործէ, կը յաղթէ, — կամ՝ աւելի ճիշդ՝ այն հին հողին, հին ինչպէս Ահրիմանը, ամուլ ու անողորմ կործանումի ողբին, Ասիոյ ցաւը դարաւոր, եւ որուն Համիտ է՛ն վիթխարի մարմնացումներէն մէկն էր լոկ . . .

* * *

Եւ ի՞նչպէս կարող էր ուրիշ կերպ ըլլալ Հրէշները, որ տասնհինգ տարի առաջ գործադրեցին այն հակամարդկային վիթխարի ոճիւրը որ տիեզերքը սարսափէ սփռունեցուց, անհետացած հաղանած ցնդած չէին՝ Սահմանագրութեան մը հուշկամարը : Կալին միշտ, ու կը սպասէին : Իրենք ալ շուարած՝ յանկարծածին